

Piotr Hemperek

"De episcopo visitatore", Samuel Doimi, Roma 1965 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 13/1-2, 314-318

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

czytelnika w problematykę omawianą szczegółowo w kolejnych punktach rozdziałów i kończących rozdziały podsumowaniach, które wypuklają istotne wyniki badań. Przy omawianiu zagadnień, co do których istnieją rozbieżne poglądy, ogranicza się autor w zasadniczym wykładzie przedmiotu do przedstawienia istotnych tylko różnic, szczegółowo zaś zajmuje się nimi w przypisach, dzięki czemu można łatwo śledzić wątek myślowy autora rozprawy. Zawarte w przypisach fragmenty prac innych autorów, do których W. Bassett dość często ustosunkowuje się krytycznie, oraz obszerne wyjątki z tekstów źródłowych pozwalają na sprawdzenie poprawności rozumowania i wniosków.

Pracę W. Bassetta należy niewątpliwie uznać za poważne osiągnięcie naukowe autora i cenny wkład do kanonistyki.

Ks. Piotr Hemperek

SAMUEL DOIMI, DE EPISCOPO VISITATORE, Romae 1965, ss. 233. Pontificia Universitas Lateranensis. Theses ad Lauream in Jure Canonico.

Tytuł rozprawy może sugerować, że chodzi w niej o wizytację kanoniczną, odbywaną z nakazu prawa przez biskupów w parafiach powierzonych im diecezji. Wszelkie wątpliwości co do przedmiotu pracy znikają jednak z chwilą zapoznania się z pierwszymi zdaniami jej przedmowy. W rzeczywistości bowiem autor zajął się opracowaniem genezy, rozwoju i stanowiska prawnego instytucji, która zanikła w Kościele już w końcu XIII w., a obecnie jest prawie zupełnie nieznana. Chodzi mianowicie o biskupa, a niekiedy kapłana, którego wyznaczał metropolita, synod prowincjonalny, względnie papież ale jako metropolita prowincji rzymskiej, do czasowego sprawowania opieki nad diecezją, której biskup umarł lub z jakichś powodów nie mógł wykonywać władzy i do przeprowadzenia wyborów nowego biskupa. Instytucja biskupa wizytatora w tym znaczeniu pojawiła się w początkach IV w. w Afryce północnej i istniała w niektórych przynajmniej prowincjach kościelnych Kościoła łacińskiego do końca XIII wieku. W Kościołach Wschodnich urząd biskupa wizytatora diecezji wakującej był zupełnie nieznany.

Rozprawa składa się z dwóch części. W części pierwszej, historycznej autor zajmuje się w porządku chronologicznym początkami, rozwojem i zanikiem omawianej instytucji. W drugiej zaś części przedstawia w sposób systematyczny prawne aspekty instytucji biskupa wizytatora. Od tej ogólnej zasady czyni jednak wyjątek —

mianowicie w rozdziale IV części pierwszej, traktującym o biskupach wizytatorach ustanawianych przez papieża Grzegorza Wielkiego, omawia systematycznie całokształt zagadnień. Uzasadnia to autor szczególnie znaczeniem instytucji biskupa wizytatora za pontyfikatu Grzegorza W. i stosunkowo bogatym materiałem źródłowym, pozwalającym na dokładniejsze jej przedstawienie.

Pierwsze wzmianki o ustanawianiu wizytatorów pochodzą z IV w. i odnoszą się do kościołów w Afryce opanowanych przez donatystów, którzy zapoczątkowali wysyłanie wizytatorów do wakujących kościołów biskupich. Nie byli to wprawdzie wizytatorzy w znaczeniu kanonicznym, ale historycznie tak co do nazwy jak i co do istoty należy się w nich dopatrywać zaczątków instytucji, którą dyscyplina kanoniczna przyjęła i udoskonaliła w ciągu wieków. Pierwszą wzmiankę o katolickim biskupie wizytatorze zawiera uchwała synodu kartagińskiego z 401 roku. Wynika z niej, że instytucja ta była już wtedy znana w Kościele katolickim, a synod chciał tylko wyeliminować pewne nadużycia. Autor wskazuje również ogólniejsze racje, które wpłynęły na jej powstanie, zaliczając do nich podział Kościoła na prowincje, początki władzy metropolitów, wybory biskupów, nabycie przez Kościół majątków.

W V w. następuje rozwój instytucji, przy czym zauważa się też rozszerzenie uprawnień i obowiązków wizytatorów. Z biskupami wizytatorami spotykamy się bardzo często w Afryce. Z zasady ustanawiano ich w prowincji rzymskiej. Do ich zadań należało przygotowanie i przeprowadzenie wyborów nowego biskupa i opieka nad majątkiem kościoła. Wizytatorzy pojawiają się także w Galii, ale tylko dla zajęcia się pogrzebem zmarłego biskupa i dokonania spisu majątku kościelnego. W wieku VI instytucja biskupów wizytatorów znana jest w różnych krajach. Rozszerzyła się i utrwaliła w Afryce, istniała również w Galii i Hiszpanii, chociaż w tych ostatnich krajach ustanawianie wizytatorów nie było jeszcze stałą praktyką. Z postanowień synodalnych i innych dokumentów wynika, że w rozwoju tej instytucji zachodziły także w poszczególnych krajach pewne różnice, gdy chodzi o zakres zadań i uprawnień wizytatorów.

Szczytowym okresem w dziejach instytucji biskupa wizytatora był pontyfikat Grzegorza Wielkiego. Papież ten z zasady wyznaczał wizytatorów wakujących diecezji. Okresem tym zajmuje się autor w rozdziale IV części pierwszej, przedstawiając szczegółowo powody i sposób ustanawiania wizytatorów, osobę wizytatora, jego uprawnienia i obowiązki oraz czas trwania urzędu. Począwszy od VII wieku zaznacza się stopniowy zanik instytucji wizytatora głównie na skutek niesprzyjających warunków politycznych. Na terenach zajętych przez Longobardów już w VII w. prawie całkowicie zanika. W na-

stępnym wiekach instytucja ta istnieje nadal, ale nie występuje powszechnie ani stale. Pewne próby jej ożywienia w niektórych krajach, jak np. w królestwie frankońskim za czasów Karolingów, nie dały trwałego rezultatu, nie zapobiegły jej całkowitemu zanikowi, który nastąpił z końcem XIII w. Przyczyniły się do tego z jednej strony bezpośrednie wykonywanie władzy metropolitów w stosunku do podległych im biskupów, z drugiej zaś — wzrost władzy kapituł w odniesieniu do wyboru biskupów. Ostatecznie instytucja biskupów wizytatorów została wchłonięta przez nowe urzędy wikariusza kapitulnego i administratora apostolskiego.

W części drugiej rozprawy autor zajmuje się poszczególnymi zagadnieniami związanymi z tą instytucją. W rozdziale I bada różne nazwy, pod jakimi występuje ona w źródłach historyczno-prawnych. W rozdziale II przedstawia ciekawie w prawnym punkcie widzenia zagadnienie stosunku biskupa wizytatora do metropolity i do synodów prowincjonalnych. Wyznaczony przez metropolitę lub synod wizytator był niejako pośrednikiem pomiędzy wyborcami a metropolitą względnie synodem. Dalszym zagadnieniem wyodrębnionym przez autora są relacje pomiędzy urzędem biskupa wizytatora a władzą papieską i królewską. Szczególnie interesujący jest rozdział IV, w którym omawia autor zadania i uprawnienia biskupa wizytatora. Należały do nich: udzielenie pomocy duchowej umierającemu biskupowi i odprawienie jego pogrzebu, sporządzenie inwentarza wakującego kościoła biskupiego, ustanowienie zarządców majątku, opieka nad kościołem i zarządzenie jego pilnym potrzebom, przygotowanie i przewodniczenie wyborom nowego biskupa oraz powiadomienie metropolity o wyborze. Autor zaznacza, że nie zawsze i nie wszędzie przyznawano wizytatorom wszystkie wymienione wyżej uprawnienia. Ograniczenia tych uprawnień oraz natura prawna urzędu i władzy biskupa wizytatora są przedmiotem następnego rozdziału rozprawy. Autor jest zdania, że urząd biskupa wizytatora był urzędem kościelnym w ścisłym znaczeniu, jego zaś władza — zwyczajną zastępczą. W rozdziale VI autor wskazuje na historyczne i prawne znaczenie instytucji biskupa wizytatora oraz rozważa możliwość przywrócenia jej co do istoty w aktualnych warunkach Kościoła na wypadek wakansu stolicy biskupiej. Ostatni wreszcie rozdział jest ogólnym podsumowaniem całości badań, zwiążłą rekapitulacją rozprawy. Przypomniawszy najważniejsze fakty z dziejów instytucji, autor próbuje ustalić wzajemną zależność i proces rozpowszechniania się zwyczaju ustanawiania biskupów wizytatorów w różnych krajach i wpływ tej instytucji na stopniowe ukształtowanie się urzędów wikariusza kapitulnego i administratora apostolskiego, które w konsekwencji doprowadziły do jej zaniku.

W dodatku do rozprawy zamieszczone zostały wybrane teksty źródłowe odnoszące się do biskupa wizytatora — łącznie sześć dokumentów. Pracę zamykają dwa indeksy: osób oraz miejsc i rzeczy.

Na uznanie zasługuje już samo podjęcie trudu opracowania historyczno-prawnego instytucji, która powstała w drodze zwyczaju dla zaradzenia konkretnym potrzebom diecezji pozbawionych czasowo pasterza. Odtworzenie dziejów i stanu prawnego tej instytucji wobec braku powszechnych norm prawnych wymagało od autora przebadania szerokiego materiału źródłowego. Z wykazu bibliograficznego rozprawy, zawierającego 70 pozycji w dziale źródeł, wynika, że autor w swoich badaniach nie ograniczył się do zbiorów prawnych, ale wykorzystał także źródła pozaprawne, wśród których główne miejsce przypada literaturze patrystycznej. Szczegółowo przebadał też zachowane w różnych zbiorach dokumenty ustanawiające wizytatorów. Szeroka podstawa źródłowa i gruntowna analiza przekazów źródłowych budzą zaufanie do konkluzji autora, które znajdujemy w zwięzłych podsumowaniach poszczególnych rozdziałów i w całym ostatnim rozdziale rozprawy. Pewna nieścisłość uwidacznia się jedynie w opisie bibliograficznym przy pozycji *Regesta pontificum Romanorum*, które opracowali P. Jaffé i A. Potthast. Otóż każdy z nich wydał po dwa tomy Regestów, a nie — jak podano w wykazie — Jaffé tom pierwszy, a Potthast — drugi. Natomiast wykaz opracowań, który obejmuje 90 pozycji, nie zawiera znanych i cenionych prac W. Plöckla, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 1—3, Wien 1959 i H. Feinego, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, Bd. 1, *Die katholische Kirche*, Weimar³ 1955.

Pewne uwagi krytyczne nasuwa konstrukcja rozprawy. Jej podział na dwie części: historyczną (chronologiczną) i prawną (systematyczną) uzasadnia autor dążeniem do wyczerpującego a zarazem przejrzystego przedstawienia historyczno-prawnej zawartości instytucji biskupa wizytatora. Wobec niewielkiej stosunkowo ilości tekstów źródłowych, zawierających szczegółowe dane o biskupach wizytatorach i trudności wyodrębnienia w nich części o znaczeniu historycznym i prawnym, przyjąwszy koncepcję podziału pracy na dwie części autor nie uchronił się od przytaczania pewnych tekstów, a przynajmniej ich fragmentów dwukrotnie (było to praktycznie prawnie niemożliwe) oraz był zmuszony do ciągłego powoływania się w drugiej części na materiał omówiony w części pierwszej. Skoro zaś autor przyjął taką koncepcję, powinien przynajmniej konsekwentnie ją realizować. Tymczasem odstępuje od niej w rozdziale IV części pierwszej, gdzie w sposób wyczerpujący przedstawia instytucję biskupa wizytatora z okresu Grzegorza W. Racje, które mają uzasadniać w tym wypadku stanowisko autora, nie są bynajmniej przeko-

nywujące. Natomiast ogólne podsumowanie wyników całej rozprawy umieszczone zostało w ostatnim rozdziale drugiej części pracy, choć należało je dla podkreślenia jego charakteru wyodrębnić jako zakończenie rozprawy. Przy czytaniu pierwszej części pracy rodzi się wątpliwość co do słuszności dzielenia dziejów instytucji biskupa wizytatora po Grzegorz W. na okresy obejmujące jeden lub dwa wieki, skoro w rzeczywistości trudno się dopatrzeć momentów uzasadniających taki podział.

Innego rodzaju i poważniejsze zastrzeżenia musi budzić sposób, w jaki autor dochodzi do określenia natury urzędu i władzy biskupa wizytatora. Za punkt wyjścia bierze on mianowicie pojęcie urzędu i władzy określone w Kodeksie prawa kanonicznego, odnosząc je następnie bez uzasadnienia do instytucji, która przestała istnieć na długo przed wypracowaniem pojęcia władzy i urzędu obecnie obowiązującego. Takie rozumowanie autora jest oczywiście nie do przyjęcia z punktu widzenia poprawności metodologicznej. Niezbyt przekonujące są także rozważania autora na temat możliwości i celowości przywrócenia urzędu biskupa wizytatora w obecnej posoborowej sytuacji Kościoła, między innymi i z tego względu, że aktualne prawo kanoniczne wystarczająco zaradza potrzebom wakujących diecezji.

Powyższe uwagi krytyczne nasuwające się przy czytaniu rozprawy S. Doimiego nie mogą jednak wpływać zasadniczo na ocenę jej wartości naukowej. Rozprawa umożliwi nam gruntowne poznanie, w jaki sposób przez szereg wieków sprawowano w Kościele, przynajmniej w niektórych regionach, opiekę nad wakującymi diecezjami. Rzuca także światło na genezę aktualnie istniejących urzędów wikariusza kapitałnego i administratora apostolskiego, które częściowo wyrosły z dawnej instytucji biskupa wizytatora. Z tych względów należy ją uznać za wartościowe studium z zakresu historii instytucji prawa kanonicznego.

Ks. Piotr Hemperek